

Ouderen en de dragelijkheid van ongelijkheid

Het inkomen van 65-plussers zal naar verwachting een grotere spreiding en een grotere diversiteit aan inkomstenbronnen kennen. Leeftijd zal als signaal van behoefte aan betekenis inboeten, terwijl opleiding des te meer aan betekenis zal winnen.

H.P. van Dalen en K. Henkens*

Er is niets dat zo veel commotie veroorzaakt in de politiek als de inkomenspositie van ouderen. Elco Brinkman en zijn souffleur Ad Kolnaar hebben zich in het verleden al danig vergist in het aantasten van de inkomenspositie van deze groep en sinds 1994 worden ouderen door de politiek met fluwelen handschoenen behandeld.

Laten we ons eens dertig of veertig jaar verder in de tijd verplaatsen. Zouden we dan nog steeds zo'n openingszin kunnen opschrijven? Hoewel dit soort gedachtenexperimenten misschien beter te rangschikken vallen onder koffiedik-kijken, proberen we toch een antwoord te formuleren.

Meer inkomensongelijkheid

Een dominante karaktertrek van toekomstige inkomensontwikkeling is dat we vaker zullen moeten leven met een grotere ongelijkheid tussen (levens)inkomens. Hoe weten we dat? Dat weten we niet echt, omdat bespiegelingen over de toekomst niet meer zijn dan op een genuanceerde manier het heden naar de toekomst te verplaatsen. Het meest verstandige dat men kan doen, is de basismechanismen te duiden waarlangs het inkomen van mensen zich ontwikkelt. Om te beginnen kan men het inkomen van ouderen opdelen in een aantal bronnen, te weten: inkomen uit AOW, aanvullend pensioen, het rendement op privé-vermogen en inkomen uit arbeid.

Verdelingseffecten AOW

Hoewel de AOW een tamelijk neutrale inkomensbron lijkt, die een bodeminkomen biedt voor 65-plus-

sers, vindt er toch ongemerkt een herverdeling plaats die wellicht niet strookt met de nobele opzet van de AOW. Door de forse verschillen naar inkomensgroep in levensduur en de heffingssystematiek van de AOW, vindt er over een mensenleven juist geen herverdeling plaats van rijk naar arm, maar lijkt in sommige gevallen eerder sprake van het omgekeerde. De herverdelende werking van de AOW wordt (deels) tenietgedaan door verschillen in levensduur¹. Rijken genieten langer van hun AOW dan armen. Om de grootte van deze verschillen aan te geven: de levensverwachting van de armste tien procent van de bevolking is op 65-jarige leeftijd ruim drie jaar korter dan die van de rijkste tien procent².

Immigranten

Voorts krijgen we in toenemende mate te maken met immigranten die niet alleen tijdens hun werkzame leven aan de onderkant van de arbeidsmarkt verkerden, maar dat ook in hun ouderdom doen. Immigranten komen in Nederland op een later moment in hun leven waardoor zij meteen al tien tot vijftien AOW-opbouwjaren missen, hetgeen zich vertaalt in een korting van twintig tot dertig procent op hun AOW-uitkering. Op zich hoeft dat niet erg te zijn, omdat nieuwkomers AOW kunnen inkopen. Het feit is dat men dit overwegend niet doet, hetgeen leidt tot AOW-korting. Voor een deel is dit het gevolg van onwetendheid. Als men wel bekend is met deze optie, dan is het inkopen van AOW-aanspraken ofwel niet betaalbaar ofwel niet wenselijk.

De allochtonen waar het om gaat, zijn vooral van niet-westerse origine. Deze oudere allochtonen hebben in Nederland ook nauwelijks aanvullende pensioenrechten opgebouwd omdat zij een relatief laag inkomen hebben³. De aanvullende bijstand blijft dan de gangbare uitweg om de gekorte AOW aan te vullen, waarbij zij wel onderworpen worden aan een middelentoets.

Aanvullend pensioen

De meest fundamentele verandering in pensioenland leidt ertoe dat steeds meer ruimte ontstaat voor de prikkelfunctie van pensioenen en dat het verzorgings-element minder geldt. Er zijn twee ontwikkelingen die dat illustreren. In de eerste plaats wordt in pensioen-systemen die een uitkeringsniveau garanderen ('defined benefit') steeds meer het middelloonsysteem en steeds minder het eindloonsysteem gebruikt. Hierbij dient te worden aangetekend dat regelingen op basis van het (gemitigeerde) eindloon momenteel nog steeds dominant zijn. In de tweede plaats is er de verwachting dat er een verschuiving plaatsvindt van 'defined benefit'-systemen naar systemen die alleen de inlegpremies vastleggen ('defined contribution') waardoor het uitkeringsni-

1. Zie D.M. Garrett, The effects of differential mortality rates on the progressivity of social security, *Economic Inquiry*, 1995, blz. 457-475.
2. Eigen berekeningen op basis van J.W.P.T. Kardaun en J.J. Glerum, *Sterfte, doodsoorzaak en inkomen*, CBS, Voorburg/Heerlen, 1995.
3. Zie *Onvolledige AOW-opbouw*, SER, Den Haag, 2000.

* De auteurs zijn verbonden aan de WRR en het Ocfeb van de Erasmus Universiteit Rotterdam, respectievelijk het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) te Den Haag.

veau aan grotere schommelingen onderhevig is, hoewel er ook methodes zijn om die schommelingen in te dammen. In een flexibele (en internationale) arbeidsmarkt lijkt het 'defined contribution'-systeem echter het makkelijkste, omdat het opgebouwde vermogen eenvoudig meegenomen kan worden. Doordat meer ruimte wordt geboden aan risicovoorkomen, zal het beleggingsresultaat per deelnemer aanzienlijk verschillen. Daarmee lijkt echter ook de intragenerationele ongelijkheid tussen deelnemers toe te nemen.

Rendement op privé-vermogen

Een derde bron die voor steeds meer ongelijkheid zal zorgen, vormen de inkomsten uit privé-vermogen. In de jaren negentig vormden dit soort inkomsten nog maar een klein gedeelte van het inkomen van ouderen: drie tot vier procent van het Nederlandse ouderensinkomen komt voort uit het privé-vermogen. Daarmee steekt Nederland sterk af bij andere westerse landen. Met de hervorming van het stelsel van pensioenen en sociale zekerheid, lijkt het aannemelijk dat mensen toch het behoeftepatroon dat zij gevormd hebben vóór hun pensioendatum. Dat impliceert dat zij in veel gevallen moeten besparen. Een grotere rol voor privé-besparingen laat ook een grotere spreiding van uitkomsten zien. Dit is in tegenstelling tot de contractuele besparingen, bijvoorbeeld via een pensioenfonds dat uiteindelijk het recht op een bepaald percentage van het loon garandeert.

Het privé-vermogen leidt niet alleen tot intragenerationele inkomensongelijkheid, maar ook tot intergenerationele ongelijkheid, omdat de oplevingen in de huizen- en de aandelenmarkten van de jaren negentig een enorme vermogenswinst vormden voor de generaties die op dat moment over risicodragend vermogen of een eigen huis beschikten. De grote vraag is natuurlijk of dit wordt doorgegeven aan volgende generaties binnen het gezin of dat men dit opsoupeert. Daarmee zijn we meteen bij een vaak over het hoofd geziene bron van inkomsten: de vermogensoverdrachten in de vorm van erfenissen, schenkingen en renteloze leningen binnen families. Het vermogen dat men ontvangt is natuurlijk sterk afhankelijk van het gespaarde vermogen van het overleden familielid én van het aantal familieleden dat deelt in de erfenis of de schenking. Over het eerste hebben we het reeds hiervoor gehad. Over het tweede valt ook het een en ander te vertellen, omdat het aantal bloedverwanten van de oudere Nederlander sterk zal afnemen. Kort gezegd zal de omvang van familiale netwerken sterk krimpen gedurende de komende vijftig jaar⁴. De gemiddelde erfenis die naar de kinderen gaat, stijgt als gevolg van veranderende demografische verhoudingen. Een uitzondering vormt echter de groep

niet-westerse allochtonen, omdat zij over het algemeen grotere gezinnen vormen dan de autochtone bevolking. Al met al lijken erfenissen vooral intragenerationele vermogensongelijkheid te vergroten.

Arbeidsinkomen

Het inkomen uit arbeid is momenteel een te verwaarlozen inkomensbron voor Nederlandse 65-plussers. Toch lijkt het een kwestie van tijd voordat het belang van deze bron zal toenemen. Sinds de invoering van de AOW is de levensverwachting fors gestegen waardoor AOW- en pensioenpremies eveneens fors moesten stijgen. De laatste tien jaar is echter steeds duidelijker geworden dat de combinatie van én langer leven én steeds vroeger uitreden moeilijk houdbaar is. De hervorming van de vut in een actuair 'neutraal' prepensioen is de eerste maatregel. De mogelijkheid bieden om ook na je 65ste te werken, is naar verwachting de volgende stap. Nu is wel bekend dat het animo om na het 65ste te werken nog steeds minimaal is. Een blik over de landgrenzen leert dat het motief voor grote groepen ouderen om tot hoge leeftijd te werken vooral voortkomt uit onvoldoende pensioenmiddelen⁵. Hard gezegd, de 65-plusser die straks nog werkt doet dat vooral uit financiële noodzaak en niet omdat hij of zij dat zo graag wil.

De onderliggende kracht

In een land waar inkomensongelijkheid als een slechte zaak wordt gezien, is het wellicht een schokkende mededeling dat er meer ongelijkheid komt tussen de ouderen van de toekomst. Het is een ongelijkheid die wellicht hard is, maar voor een groot deel ook dragelijk omdat deze terug te voeren is op eigen keuzes eerder in de levensloop. Hier wordt immers geïnvesteerd in onderwijs, gezondheid en in het onderwijs van kinderen. De veronderstelling dat mensen hun eigen verantwoordelijkheid nemen, moet dan wel geldig blijken. De onderliggende kracht in al deze zaken, zowel in onderwijsinvesteringen als ten aanzien van het nemen van verantwoordelijkheid, is menselijk én sociaal kapitaal.

Het laat zich dan ook raden wie de winnaars en verliezers zijn van de toekomst. Ongeschoolden en niet-westerse immigranten met de verkeerde of geen connecties zijn de verliezers, geschoolde mensen met een schaars talent die wel de juiste connecties bezitten, zullen steeds vaker als winnaar uit de bus komen. Wat rest is een heikel dilemma dat ongetwijfeld het inkomensdebat van de toekomst gaat beheersen. Een maatschappij waarin steeds sterker de nadruk op de eigen verantwoordelijkheid komt te liggen, wordt geconfronteerd met het dilemma in hoeverre je de verliezers van straks verantwoordelijk houdt voor hun gemiste kansen eerder in de levensloop.

Harry van Dalen en Kène Henkens

4. W. Post, E. van Imhoff, P. Dykstra en F. van Poppel, *Verwantschapnetwerken in Nederland: verleden, heden en toekomst*, NIDI, Den Haag, 1997.

5. W.A. Trommel, *Eigentijds met pensioen*, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1993.